

Hasan el-Bennâ'nın Sûfi Şahsiyeti ve İhvân-ı Müslimîn'e Yüklediği Tasavvufî Misyon

The Sufi Personality of Hasan el-Bennâ and the Suffic Mission He Attributed to Muslim Brotherhood

Dr. Öğr. Üyesi

Mehmet Emin Bener

Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Siirt, Türkiye / Siirt University Faculty of Theology, Siirt, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-4402-2602>

eminbener@hotmail.com

ROR ID: <https://ror.org/05ptwtz25>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 11 Eylül / 11 September 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Aralık / 22 December 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / 31 December 2023

Yayın Dönemi / Publication Period: Aralık / December

DOI: 10.46231/sufiyye.1358474

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited* (Mehmet Emin Bener).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / *Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.*

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.*

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / *Kalem Education Culture Academy Association*

Atıf / Cite as

Mehmet Emin Bener, "Hasan el-Bennâ'nın Sûfi Şahsiyeti ve İhvân-ı Müslimîn'e Yüklediği Tasavvufî Misyon", *Sufiyye* 15 (Aralık/December 2023), 63-96.

Öz

Hasan el-Bennâ, ideal bir İslâm toplumu meydana getirme gayesiyle yaptığı çalışmalar, düşüncelerinin ulaştığı geniş coğrafya ve fikirleriyle kendisinden sonra gelen birçok ilim adamını etkilemiş olması hasebiyle yirminci yüzyılın en önemli mütefekkirlerindedir. Onun yaşadığı dönemde ülkesi Mısır, emperyal güçlerin işgali altında bulunmaktaydı. Ülkesini işgal eden güçlere karşı halkı örgütlemek ve aynı zamanda idealini kurduğu toplumun tohumlarını atmak için İhvân-ı Müslimîn hareketini kurar. Bir davet hareketi olarak temelleri atılan bu oluşum zamanla Mısır'da büyük bir nüfuz elde eder. Bu hareket çok kısa bir zamanda bütün Arap ülkelerinde teşkilatlandıktan sonra faaliyet alanlarını genişletir. Günümüzde elliden fazla ülkede farklı isimler ve dernekler altında faaliyetlerini sürdürmektedir. el-Bennâ, bu hareketin mensuplarınca "mürşid" olarak kabul edilir. O, Müslümanların birliği için mücadele vermiş ve bundan dolayı her türlü taassubu reddettiğini söyleyen bir âlim-mütefekkir; aynı zamanda Şâzeliyye'nin Hassâfiye koluna mensup bir sûfidir. Ancak daha çok siyasî mücadelesi öne çıkarılması nedeniyle onun ifrat ve tefritten uzak mutedil tavrı ve sûfî şahsiyetinin arka planda kaldığı söylenebilir. Bu çalışma, Hasan el-Bennâ'nın yukarıda ifade edilen ve arka planda tutulan sûfî şahsiyetini tanıtmaya yöneliktir. Küçüklüğünden itibaren sûfî meclislere devam etmesi, tarikata girmesi, sûfilerle olan münasebetleri ve bu durumun onda bıraktığı izlerin yanında onun tasavvufî düşüncesi ve ihtilaflı bazı akidevî mevzularda sûfilerin görüşlerini paylaşması bu çalışmanın temel unsurlarıdır. Bu çalışmayla aynı zamanda onun, kurucusu olduğu İhvân-ı Müslimîn'e yüklediği tasavvufî misyona işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, el-Bennâ, Mürşid, Hassâfiyye, İhvân-ı Müslimîn.

Abstract

Hasan al-Banna is one of the most important thinkers of the twentieth century because of the studies he made on the purpose of creating an ideal Islamic society, which have influenced many scholars who came after him and his thoughts and ideas have reached to a wide geography. During his lifetime, his country, Egypt, was under the occupation of imperial powers. He founded the Muslim Brotherhood Movement in order to organize a society against the forces that occupied his country and at the same time to sow the seeds of the society he ideally established. This formation, whose foundations were laid as an invitation movement, acquires a large dominion in Egypt. After this movement was organized, it expanded its fields of activity in all Arab countries in a very short time. Today, it continues its activities under different names and associations in more than fifty countries. Al-Banna is accepted as a "guide" by the members of this movement. He is a scholar-thinker who fought for the unity of Muslims and therefore rejected all kinds of bigotry; also a Sufi who belongs to the Khassâfiye branch of Shazaliyya. However it can be said that his moderate attitude and sufi personality, which is far from exaggeration and understatement, remained in the background because his political struggle was brought to the fore. This study aims to introduce his sufi personality, which is stated above and kept in the background. The main elements of this study are the sufi assemblies since his childhood, the Tariqa he entered, the relations he established with the Sufis and the traces of this situation, as well as his mystical thought and taking the side of the Sufis in some controversial academic issues. At the same time, with this study, the mystical mission that he ascribed to the Muslim Brotherhood, of which he was the founder, was pointed out.

Keywords: Sufism, al-Banna, Murshid, Khassâfiyye, Muslim Brotherhood.

Giriş

Dünya üzerinde hak din olan İslâm'ın hakikatlerini ve güzelliklerini tüm insanlıkla buluşturma, toplum içindeki yozlaşmaları ıslah etme veya İslâmî esasları toplumda hâkim kılma gibi amaç ve çabalar içerisinde olan bazı İslâmî cemaat ve grupların varlığı herkesçe malûmdur. Bunların arasında tarikatları, kanaat önderleri etrafında teşekkül eden oluşumları, bazı vakıf ve hayır müesseseleri gibi sivil toplum kuruluşlarını sayabiliriz. Bazıları kuruluş amacına uygun hareket edip insanların teveccühünü kazanmış bazıları ise zamanla kuruluş amaçlarının dışına çıkarak menfaat ve sömürü aracına dönüşmüştür.

Mısır'da 1928 yılında Hasan el-Bennâ (öl. 1949) tarafından kurulmuş olan İhvân-ı Müslimîn hareketinin kuruluş itibariyle başta zikrettiğimiz amaçlara hizmet etmeye yönelik bir gaye taşıdığı söylenebilir. Bu hareketin her ne kadar Mısır'daki İngiliz emperyalizmine karşı teşekkül ettiği söylene de el-Bennâ'nın eserlerinde ve yaptığı konuşmalarda ilan ettiği esas ve prensipler şu hedeflere işaret eder: Kâmil bir Müslüman profili olarak çerçevesi çizilen "Rabbânî" bireylerin yetişmesine vesile olmak, bu örnek şahsiyetler önderliğinde, muhtelif saiklerle ortaya çıkmış olan yozlaşmaları ıslah etmeye çalışmak ve nihayetinde İslâmî esaslara uygun bir İslâmî toplum inşa etmek.¹

1. Hasan el-Bennâ'nın Doğumu ve Tahsil Hayatı

Hasan el-Bennâ, hem saat satıp hem de saat tamiri yaparak geçimini temin etmesinden mütevellid "Sâ'âtî" nisbesiyle anılan ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i üzerinde yaptığı çalışmalarıyla meşhur olan Ahmed b. Abdurrahmân el-Bennâ'nın (ö. 1958)² oğlu olarak 14 Ekim 1906 tarihinde Mısır'ın Buhayre vilâyetine bağlı Mahmûdiye kasabasında doğar.³ el-Bennâ'nın, henüz küçük yaşlarda babasından Kur'an ve ahlâk eğitimi aldığı ifade

1 Adnan Sadeddin, *el-İhvanü'l-Müslimûn fî Suriye zikriyyât ve müzekkirât* (Amman: Daru 'Ammâr, 2006), 1/20-21.

2 Tabakat müelliflerinden Hayrettin Zirikî, el-Bennâ'nın babası olan es-Sââtî'yi hadis ilmiyle meşgul olan ve bu sahada çalışmalar yapan Mısırlı bir âlim olarak tanıtır. bk. Hayrettin ez-Zirikî, *el-A'lâm* (Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/148.

3 Enver el-Cündî, *Hasan el-Bennâ: ed-Dâ'iyetü'l-imâm ve'l-müceddidü's-şehîd* (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 2000), 8-9; İbrâhim el-Beyyûmî Ganîm, "Hasan el-Bennâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/307.

edilir.⁴ Ayrıca ileriki dönemlerde el-Bennâ'nın ilmî şahsiyetinin ve düşünce dünyasının şekillenmesinde babasının tesirinden bahsedilebilir. Onun mezhepler konusunda taassuptan uzak bir duruş sergilemesi⁵ ve bunun yanında tasavvufa meyletmesi⁶ bunun göstergesi olarak kabul edilebilir.

Hasan el-Bennâ, babasının yanında başladığı hafızlığı henüz ikmal etmeden, Mahmûdiyye'de bulunan ve dinî bir eğitim veren "Medresetü'r-reşâdi'd-dîniyye"de öğrenim görmeye başlar. Medresenin başında bulunan, babasının yakın dostu ve aynı zamanda hocası olan Muhammed Zahrân'a karşı büyük bir hayranlık ve muhabbet duyar. Muhammed Zahrân'nın onun hayatında derin izler bıraktığı söylenebilir. el-Bennâ, hocasından şöyle bahseder:

Hocamız, eğitim bilimleri okumuş birisi olmamasına rağmen kendine has aynı zamanda etkileyici bir eğitim metodu vardı. O, öğrencileriyle kalbî bir bağ kurar, onları tasarrufta buldukları şeylerden dolayı kılı kırk yararcasına hesaba çekerdi. Onlara olan güvenini dile getirir, yaptıkları doğru işlerden dolayı onları ödüllendirir, yanlış işlerden dolayı da te'dîb için cezalandırırdı.⁷

4 İbrâhim el-Beyyûmî Ganîm, "Hasan el-Bennâ", 16/307; Ahmed el-Yusuf, *el-Fikri'n-nahdavi fî resâ'ili'l-İmâmi'l-Bennâ* (İstanbul: er-Râyetü li'l-Bühûs ve'd-Dirâsât, 2020), 6.

5 Ahmed b. Abdurrahman ilk eğitimini alıp hafızlığını tamamladıktan sonra İskenderiye'ye gider. Burada dört mezhebin eğitiminin verildiği Şeyh Mescidine yerleşerek eğitimine devam eder. Kanaatimizce burada dört mezhebi iyice öğrenir. bk. Hüseyin Abdülmecid Hâşim - Ahmed Ömer Hâşim, *el-Muhaddisün fî Mısr ve'l-Ezher* (Kahire: Dârü Garîb li't-Tibâ'e, ts), 313-14. el-Bennâ, bir risâlesinde dinin fûrû meselelerinde ihtilafı câiz gördüklerini; ancak taassubu hoş karşılamadıklarını ifade eder. Ayrıca İhvân hareketinin üzerine bina edildiği yirmi asıldan altıncısında Bennâ, "İsmet sıfatına sahip olan Hz. Peygamber hâricinde her kişinin bazı sözleri alınırken bazıları terkedilebilir." derken yedinci asılda "Şer'î hükümlerin nasıl istinbat edildiklerini ve illetlerini bilmeyen birinin bir mezhep imamına bağlanması gereklidir." diyerek mezhepleri reddetmediğini açıkça beyan eder. bk. Ahmed el-Yusuf, *el-Fikri'n-nahdavi*, 9; Abdülkerîm Zeydân, *eş-Şerhü'l-İrâki li'l-usûli'l-İşrîn* (Irak: Müessesetü'r-Râidi'l-İ'lâmiyye, ts.), 14-15.

6 Bennâ'nın babası Sââtî'nin verâ sahibi bir zâhid olduğu, dünyaya ve dünyevî şeylere ehemmiyet vermediği ve her seferinde "Benim insanlarla ne işim olabilir, benim işim Rabbinlemdir." dediği rivayet edilir. Ayrıca onun *Tenvîrü'l-ef'îdeti'z-zekiyye fî edilleti ezkâri vazîfeti'z-Zerrûkiyye* isminde bir eser telif ettiği ve bu eserinde Şâzeliyye tarikatında yapılan günlük virdlerin Kur'an ve hadislerdeki mesnedlerini verdiği bilinmektedir. Bu iki mâlumât bize onun sûfî meşrepli olduğunu hatta Şâzeliyye tarikatının Zerrûkiyye koluna mensup olabileceğini göstermektedir. bk. Hâşim, *el-Muhaddisün fî Mısr*, 315; İbrahim b. Abdullah el-Hâzîmi, *Mevsû'ati a'lâmi'l-karni'r-râbi' 'aşar ve'l-hâmis 'aşar* (Riyad: Dârü'ş-Şerîf li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1419), 453. Bazı kaynaklarda Ahmed b. Abdurrahmân'ın da Şâzeliyye'nin Hassâfiyye koluna mensup olduğu ifade edilir. bk. Alî b. es-Seyyid el-Vasfî, *el-İhvânü'l-Muslimûn men hum? Ve mâzâ yurîdûn?* (Kahire: Dârü'l-Furkân, 2012), 11.

7 Hasan el-Bennâ, *Müzekkirâtü'd-da'veti ve'd-dâ'iyeti* (Kuveyt: Mektebetü Âfâk, 2012), 6.

el-Bennâ'nın ifadeleri, bize Muhammed Zahrân'nın sûfî meşrepli bir zât olduğunu düşündürmektedir. Çünkü hem talebeleriyle kurduğu kalbî bağ hem de onları yaptıklarından dolayı ince hesaba çekmesi onun, ahlâk ilmine dair marifetini ortaya koyar.

el-Bennâ, Muhammed Zahrân'dan sonra hocalığını yapan Muhammed Efendi Abdulhâlık'ın, henüz üçüncü sınıftayken kendilerine bir cemiyet tesis etmelerini önerdiğini söyler. Buna göre ağzından hakaret, sövğu veya dine muhalif bir söz söyleyen kişiye sözünün ağırlığına göre ceza kesilecek, cezasını ödemeyen kişi, cezasını ödeyinceye kadar arkadaşları tarafından tecrîd edilecektir. Bu cezalardan toplanan paralar ise hayır yolunda harcanacaktır.⁸ Ayrıca bu cemiyetin üyeleri birbirlerine hakkı tavsiye ederek aralarında hata edeni ikaz edeceklerdir. Bu cemiyete "Cem'iyetü'l-ahlâki'l-edebiyeye" ismi verilir. el-Bennâ, bu cemiyete iltihakından sonra çevrede gördüğü bazı yozlaşmalara karşı harekete geçtiğini dile getirerek birkaç somut olay anlatır.⁹ O, daha sonra "Cem'iyetü men'î'l-muharremât" adında başka bir cemiyete daha katıldığını belirtir. Bazı hocaların iradesiyle teşekkül etmiş olan bu cemiyet, toplumun ıslahına yönelik bir çalışma ortaya koyma gayesi taşımaktadır. Cemiyet üyeleri arasında iş bölümü yapılarak bazı üyelere ahlâka dair yapılacak hitap ve konuşmaların hazırlanması, bazısına bunların yazıya dökülmesi, bazısına bu yazılanların basılması ve bazısına ise bu basılan risalelerin gerekli görülen yerlere dağıtılması görevleri tevdi edilir.¹⁰ Kanaatimizce bütün bu anlattıklarımız ileride kuracağı harekete zemin hazırlamıştır.

el-Bennâ, Ezher Üniversitesi'nde eğitim görmek yerine Demenhûr'da üç yıllık bir eğitimden sonra öğretmen adayları mezun eden "Medresetü'l-muallimine'l-evveliyye" isimli akademiye kaydolmaya karar verir. Öncelikle bu akademinin nâzırı Beşîr ed-Desûkî Mûsâ'nın yanında Kur'an hıfzını tamamlar ve akabinde akademiye giriş sınavını başarıyla verir.¹¹ Daha

8 Hasan el-Bennâ'nın aktardığına göre bu paraların bir kısmı kimsesi olmadığı için cenazesi yerde kalan kişilerin tekfin ve definleri için harcanıyordu. Hasan el-Bennâ, *Müzekkirât*, 9.

9 Bu hadiselerden birini Bennâ şöyle aktarır: "Nil kıyısında gemi yapımıyla uğraşan birçok insan buluyordu. Bir seferinde oradan geçerken çalışanlardan birinin gemi üzerinde çıplak kadın figürünü resmettiğini gördüm. Evinin su ihtiyacını karşılamak için her gün birçok kadının gelip uğradığı bu kıyıda böyle bir durum genel ahlâka aykırı bir durum arz ediyordu. Ben de bunu etrafta bulunan bir emniyet mensubuna şikâyet ettim. O da bunu yapan şahsı uyararak bu rezalete el koydu." Hasan el-Bennâ, *Müzekkirât*, 9-10.

10 Hasan el-Bennâ, *Müzekkirât*, 8-12.

11 Hasan el-Bennâ, *Müzekkirât*, 12-13.

sonrasında el-Bennâ, eğitiminin her safhasında sûfî meşreb hocalarla bulunmuş, onların tedrisinden geçmiş ve kendisine has bir fikir ve düşünce dünyası oluşmaya başlamıştır.

2. Hasan el-Bennâ'nın Tasavvufa İntisâbı

Eğitim gördüğü çevre el-Bennâ'yı adım adım tasavvufa yöneltiyordu. Nitekim akademi yıllarında Muhammed Zahrân'nın da ders verdiği küçük bir câmide yatsı namazlarından sonra Şâzeliyye tarikatının kollarından biri olan Hassâfiyye'ye bağlı İhvân'ın yaptığı toplu zikirler ve neşîd/ilâhî dinletileri el-Bennâ'yı etkilemiş sâlih insanlardan müteşekkil bir cemaat olarak tanımladığı bu insanlarla daha sıkı bağlar kurmaya yöneltmiştir. O, virdlere¹² dair vazifesini her gün sabah ve akşam ifa ettiğini söyledikten sonra babasını hayırla yâd ederek, onun bu virdlerle alakalı telif ettiği *Tenvîrü'l-ef'îdeti'z-zekiyye fi edilleti ezkâri vazîfeti'z-Zerrûkiyye* isimli eserini zikreder.¹³ Zira babasının belirttiği üzere bu virdlerde Kur'an ve hadislerin dışında hiçbir felsefî kelâm ve şatah türünden şeriata muhalif bir söz bulunmamaktadır. el-Bennâ'nın zikre olan ihtimamı dolayısıyla bazı kesimler İhvân hareketini, insanlara ibadetlerin hikmetlerini ve zikrin usullerini öğreten bir hareket olarak tanımlamışlardır.¹⁴ Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla o, Ehl-i sünnet anlayışı içerisinde zühd kaynaklı bir tasavvuf anlayışına sahiptir ve bunun dışında kalan nazarî tasavvufa sıcak bakmamaktadır. Buna rağmen nazarî tasavvufun öncülerinden olan İbnü'l-Arabî'yi (öl. 638/1240) tahkik ehli bir sûfî olarak niteler.¹⁵

el-Bennâ, tarikata yeni girdiği sırada eline aldığı *el-Menhelü's-sâfi fi menâkibi Hasaneyn el-Hassâfi* isimli eserden bahseder. Hasaneyn el-Hassâfi

12 Vird, tasavvufî bir istilâh olup belirli dua veya zikirleri günlük periyodlarla yapmak anlamına geldiği gibi kula gece veya gündüz tekrar tekrar gelen ve onu Allah'a yakınlığa sevk eden vakte verilen addır. bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), "Vird", 702; Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), "Vird/Evrâd", 1217.

13 Hasan el-Bennâ, *Müzekkirât*, 13-14.

14 Ahmed el-Yusuf, *el-Fikru'n-nahdavi*, 21.

15 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi't-terbiyyeti ve's-sülûk*, haz. İsmâ Telîme (Kâhire: Dârü't-Tevzî ve'n-Neşri'l-İslâmiyye, 2005/1426), 37; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, çev. Ayetullah Güneş - Cuma Karan (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2017), 56-57.

(öl. 1910/1328)¹⁶, kendisinin intisap ettiği Abdülvahhâp el-Hassâfî'nin babası olup Hassâfiyye tarikatının pîridir. el-Bennâ, onu fıkhıdaki ilminden, sünnete olan temessükünden, aynı dönemde yaşadığı âlim zevatın hakkında yaptıkları övgülerden, nâfile ibadetlere olan şevkinden, kurduğu ilim meclisleriyle insanları aydınlatmasından, hurafe ve bid'atlarla mücadelesinden, Yüce Allah'ın bu ümmete yüklediği emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker sorumluluğu çerçevesinde ortaya koyduğu irşad faaliyetlerinden ve hakikati söylemek adına hiçbir kınayıcının kınamasından korkmadığından sitayişle bahsederek ondan çok etkilendiğini hissettirir. Zira o, akademide öğrenim gördüğü sırada Abdülvahhâp el-Hassâfî'nin, Demenhûr'a geleceğini haber alır. Bazı zevatı araya koyarak onunla görüşür ve ona intisap eder. Tarikata girdikten sonra baba ocağı Mahmûdiye'ye döner ve orada "Cem'iyetü'l-Hassâfiyyeti'l-Hayriyye" adında bir oluşumun önderliğini yapar.¹⁷

el-Bennâ'nın dava arkadaşları ve talebelerinden gelen nakillere göre kendisi vefat edinceye kadar tasavvufî şahsiyetini muhafaza etmiştir. Ebû Hasan Alî en-Nedvî bu konuya dair düşüncelerini şu şekilde aktarır:

el-Bennâ'nın kuvvetli şahsiyeti, sahip olduğu ruhî terbiye ve riya-zetten kaynaklanıyordu. O, kendisinin de ifade ettiği gibi hayatının ilk dönemlerinde Şâzeliyye tarikatının Hassâfiyye koluna mensup idi. Bu tarikatın edep ve virdlerine önem verirdi. Yakın dostlarından bize aktarıldığına göre o, vefat edinceye kadar mensup olduğu tarikatın gereklerini yerine getirmiştir. Onun içindir ki İhvân hareketini selefın yoluna davet eden, sünnî tariki benimseyen ve tasavvufun hakikatlerini barındıran bir hareket olarak tanımlar.¹⁸

3. Hasan el-Bennâ'ya Göre Tasavvuf

Hasan el-Bennâ tasavvufu şu dört esas üzerinden tanımlar: Birincisi, dünyadan yüz çevirip ahirete yönelmek ve Allah'a ibadet etmede gayret sarfetmek; ikincisi, nefsin ilâhî hakikatlere ayna olması için onu her

16 Tam adı Hasaneyn b. Hüseyin b. Hasaneyn'dir. Mısır'ın Kaylûbiyye bölgesinin Hassâfe mevkiinde doğmuş ve burada yaşamıştır. Şâzeliyye tarikatının Hassâfiyye kolunun pîridir. Sûfî ve müteteklim olup tasavvufa dair *Şerhu ahzâbi's-Şâzeliyye* isimli bir eser telif etmiştir. Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 1/598.

17 Hasan el-Bennâ, *Müzekkirât*, 14-19.

18 Ebu'l-Hasan Alî en-Nedvî, *et-Tefsîrüs-siyâsi li'l-İslâm* (Mısır: Dârü'l-Âfâki'l-Ğad, 2010), 130-131.

türlü kirden temizlemek; üçüncüsü, ârifin, Allah'ın dışındaki her şeyi mevcûd-u bizâtihi görmemesi ve Allah'ta fenâ bulması; dördüncüsü ise Hz. Rasûlullah'ın sünnetine tam mânasıyla tabi olmaktır.¹⁹

Hasan el-Bennâ, kurucusu olduğu hareketin hakiki bir tasavvufî hareket olduğunu dile getirir.²⁰ Ona göre tasavvufî istilahların ve delâlet ettikleri derin anlamlarından çok, tasavvufun toplumun inşasındaki rolü üzerinde durmak gerekir. Bunun için de geçmişteki zühd hareketlerinin çıkış nedenlerini iyi bilmek gerekir. Buna göre İslâm devleti genişlemiş, fetihler dolayısıyla hem devlet hem de millet zenginleşmiş ve refaha kavuşmuş, nerdeyse bütün dünya haraca bağlanmıştı. Ancak bazı devlet adamlarının dünya nimetlerinin sefasını sürerken yaptıkları israf kamu vicdanını yaralamaya başlamıştı. Hâl böyleyken Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gibi bazı âlimler vaaz ve nasihatleriyle insanları dünya hayatının geçici zevklerine aldanmaktan sakındırıp, “*Ahiret yurdunda gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!*”²¹ ayetinin ifade ettiği mana gereğince onları ahirete rağbet ettirme gayreti içine girmişlerdir. Bu düşünceyle hareket eden bazı sâlih zatlar, ilmî meclisler kurarak dinin başka hakikatlerine de dikkat çekmiş ve zamanla bütün bu ahlâkî konuları merkeze alan bir ilmi disiplinin teşekkülüne vesile olmuşlardır. Tasavvufun bu kısmına “Terbiye ve sülûk ilmi” denmiştir ki, İslâm'ın özünü teşkil eder.²²

el-Bennâ'ya göre ehl-i hakikat, bu terbiye ve sülûk ilmi sâyesinde yüce mertebelere ulaşarak toplum içindeki bu ahlâkî bozulmaya çare olabilecek marifete ulaşmışlardır. İnsanları, Yüce Allah'ın emirlerine gönülden bağlı kılacak ve haram davranışlardan uzak tutacak metotlar geliştirmişlerdir. İnsanları boş konuşmaktan alıkoyacak “samt”, nafîle oruca teşvik ettirecek “cû‘”, gece ibadetine sevk edecek “seher” ve kişiyi incitmekten, incinmekten alıkoyacak ve nefsinin zarardan korunması için de “halvet” gibi ruhlarda tesir bırakan bazı riyâzet çeşitleri geliştirdiler.²³

19 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi't-terbiyeti ve's-sülûk*, 31; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 48.

20 Hasan el-Bennâ, *Risâleler*, çev. Mehmet Akbaş vd. (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2011), 253; Ali Abdülhalim Mahmûd, *Vesâilü't-terbiye 'inde'l-İhvâni'l-Müslimîn* (Mensûre: Dârü'l-Vefa li't-Ti-bâeti ve'n-Neşr, 1993), 98; Ahmed el-Yusuf, *el-Fikru'n-nahdavi*, 21.

21 el-Ankebût 29/69.

22 Hasan el-Bennâ, *Müzekkirât*, 20.

23 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi't-terbiyeti ve's-sülûk*, 28; Hasan el-Bennâ, *Müzekkerât*, 21.

el-Bennâ'ya göre ehl-i tasavvufun İslâm toplumuna sağladığı en büyük katkı, yukarıda zikredilen faziletleri kendisinde toplayan numune şahsiyetlerin yetişmesindeki etkin rolleridir. Nitekim dünyanın değişik coğrafyalarına irşad vazifesi için gönderilen bu zevat, sayısız kişinin İslâm'a girmesine vesile olmuş hatta özellikle Afrika ve Asya kıtalarında yaşayan bazı toplumların hem İslâmlaşmasına hem de özgürleşmesine vesile olmuşlardır.²⁴

el-Bennâ her ne kadar nazarî tasavvuftan haz almasa da bu konuda eser telif etmiş İmâm-ı Gazzâlî (ö. 505/1111), İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve Abdulvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565) gibi sûfiler hakkında olumsuz ifadeler kullanmaz aksine onları muhakkik sûfiler olarak görür. Ancak nazarî konuların öne çıkarılması sebebiyle tasavvufu hedef alan bazı kişilere fırsat verildiğini, başta ibâhiyye olmak üzere bazı mühlidlerin, sûfiyenin nefis, ruh, şatah,²⁵ vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhûd gibi kavramlara dair sözlerini kendilerine siper yaptıklarını söyler. O, sûfilerin keşf ve müşahedelerinin hakikatine muttali olunmadan söz söylemenin de faydasız olacağını dile getirerek²⁶ daha çok onların Kitap ve Sünnet merkezli tasavvuf hakkındaki görüşlerini nakleder. Hatta onların yanlış anlaşıldıkları konuları yine onların eserlerinden yaptığı nakillerle izah etmeye çalışır. Örneğin bâtın ilmi hakkındaki görüşlerini ifade ederken Şa'rânî'nin *el-Yevâkit* adlı eserinden şu soru ve cevabı dinleyicilere nakleder: Şeyh Muhyiddîn kendisine “Evliyanın, Peygamber'in sünnetine ve sözlerine muhalif olan sözlerini tasdik edersek bunun hükmü nedir?” diye soranlara, “Kabul edilmez.” diye cevap vermiş, akabinde velinin, Peygamber'in getirdiği vahye muhalif bir keşif dile getirdiğinde Peygamber'in getirdiği vahye dönmemiz gerektiğini ve velinin keşfinin hatalı olduğunu ekler.²⁷

el-Bennâ, tasavvufun dört merhalesinden bahseder: Birincisi, zâhirle amel etme yani ibadete sarılma ve zühdî hayat sürme; ikincisi, bâtınla amel etme yani tezkiye ve tahliye; üçüncüsü, hâl ve makamlar, zevk ve

24 Hasan el-Bennâ, *Müzekkîrât*, 21.

25 Aşırı tecellî ve feyz gelen velilerden, birtakım şeriata uymaz gibi görünen sözler zuhuruna denir. bk. Cebecioğlu, “Şatah”, 595.

26 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fî't-terbiyeti ve's-sülûk*, 57; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 80.

27 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fî't-terbiyeti ve's-sülûk*, 47-48; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 67.

vecd (kendinden geçme), yani ilk iki merhalede işin hakkını veren kişiye gelen ilâhî vâridât; dördüncüsü ise vuslat merhalesidir ki nefsten tecrîd olma ve Hakk'ı, hak ile müşahede etmektir. Ona göre ilk iki merhale tarikatın aslı ve özü, bunların dışındakiler fûrûudur. Üçüncüsü kişinin kendi tecrübeleridir ve şahsidir, dolayısıyla bunların dile getirilmemesi daha uygundur. Dördüncüsü ise ayakların kaydığı bir uçuruma benzer. Bu merhalede zevk ve vecd gibi hâllerin içerisinde bulunan sâlik gayr-ı ihtiyârî/istemsiz bir şekilde konuştuklarından sorumlu değildir. Ancak bu durumda bulunan sâlikin kendi iradesiyle dile getirdiği hakikatler başkalarının aklının kaldıramayacağı şeyler olabileceği için sûfiler, bu hâl içerisinde bulunan için konuşmanın kapısını kapatmıştır. Bu konuda konuşmayı yasaklarken, bu konuda konuşmaları istenen bazıları da Hz. Ali'nin "İnsanlara anlayacakları şeylerden bahsediniz, Allah ve Rasûlü'nün yalanlanmasını ister misiniz?"²⁸ sözüne atıfta bulunarak bu konularda konuşmanın mahzurlarını anlatmaya çalışmışlardır.²⁹

4. Hasan el-Bennâ'nın Sûfilere Bakışı

Hasan el-Bennâ, tasavvufa dair konular hakkında düşüncelerinin derlendiği *Nazarât fi't-terbiyeti ve's-sülûk* adlı eserde geniş bir tasavvufî literatür sunar. O, bu eserinde tasavvufun Kitap ve Sünnet merkezli bir ilim olduğunu belirtirken Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), Ebû Osman el-Hîrî (ö. 298/910) ve Ebû Kâsım Nasrâbâdî (ö. 367/978) gibi ilk dönem büyük sûfilerin düşüncelerine yer verir. Bunun yanında şeriat, tarikat ve hakikat üçgeninde düşüncelerini ortaya koyarken özellikle İbrâhim ed-Desûkî'nin (ö. 676/1277); tasavvufun gayesinden bahsederken de İbrahim b. Edhem (ö. 161/778), Zünnûn el-Mısırî (245/859), Mâruf el-Kerhî (ö. 200/815-16), Serî es-Sekatî (ö. 251/865), Bişr el-Hâfî (ö. 227/841) ve Hâtim el-Esam (ö. 237/851) gibi sûfî büyüklerinin söz ve görüşlerini aktarır. Tasavvufun hakikati, zâhir-bâtın ilişkisi gibi konuları ise Gazzâlî'ye kaynaklık etmiş olan Ebû Tâlib el-Mekki (ö. 386/996), İbn Acîbe (ö. 1224/1809) ve İbnü'l-Arabî, Abdülvahhâb eş-Şârânî ve Ahmed Zerrûk (ö. 899/1493-94) gibi müellif

28 Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî, *Minhetü'l-Bârî bi şerhi Sahihî'l-Buhârî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005/1426), 1/382.

29 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi't-terbiyeti ve's-sülûk*, 54-57; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 75-78.

sûfîlerin kitaplarından alıntılar yaparak açıklamaya çalışır.³⁰ Meşru ve makbul olan tasavvufu ortaya koymak için görüşlerine başvurduğu sûfiyenin bu önemli zatlarını muteber gördüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Hatta onun İbnü'l Arabî takipçisi olduğunu dile getirenler olmuştur.³¹

el-Bennâ'nın, İhvân cemaatini kurarken Seyyid Ahmed Bedevî'nin (ö. 675/1276) kendi dönemindeki mücadelesinden etkilendiğini söylersek hata etmiş olmayız. Nitekim o, hatıralarında gençlik yıllarında tanıştığı ve zekâsını takdir ettiği Şeyh Sâvî Dirâz'la arasında geçen bir sohbeti aktarırken şu ifadeleri kullanır:

Şeyh ile yaptığımız sohbette âlim ve evliyalardan bahsederken söz İbrahim Desûkî (ö. 676/1277) ve Seyyid Ahmed Bedevî'ye geldi. Bana Seyyid Ahmed Bedevî hakkında ne bildiğimi sorduğunda, onun sâlih, âbid, âlim ve müttaki bir velî olduğunu söyledim. Bunun üzerine bana “Sadece bu kadar mı? Onu bir de benden dinle!” dedi ve şöyle devam etti: “Kendisi Mağribli bir aileden olup Mekke'den Mısır'a gelmiştir. O dönemde Memluk Hanedanlığı bu toprakların hâkimi konumundaydı ve Abbâsî Devleti de yıkılmaya yüz tutmuştu. Zamanla her iki otorite de zayıflayınca buralarda birçok devletçik kurulur. Seyyid, zikir ve Kur'an okuma halkaları kurarak insanları etrafında toplar ve emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker dairesinde irşad faaliyetleri yürütmeye başlar. Tanta şehrini kendisine karargâh yaparak yılda bir düzenlediği “mevlid” toplantılarıyla insanların teveccühünü kazanır ve zamanla büyük bir nüfuza kavuşur. Haçlılara karşı koyacak bir güce ulaşır ve onlara karşı iki defa zafer elde eder. Ayrıca Tatarlara karşı da savaşır ve galip gelir. Akabinde Abbâsî ailesinden birini destekleyerek zayıf da olsa devlet otoritesinin devamını sağlar. Halife de ona büyük hürmet gösterir ve düşman eline düşen ve bir şekilde kurtarılan esirlerin ailelerine kavuşturulması görevini ona verir. Bu, ona büyük bir prestij kazandırır...”

30 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi'tterbiyeti ve's-sülûk*, 35-63; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 43-87.

31 Bu görüşü destekleyecek kuvvetli deliller olmasa da onun, verdiği konferanslarda İbnü'l-Arabî ve onun gibi manevî tecrübelerini eserlerine taşıyan bazı sûfîler hakkında “Keşke bu gibi yaşadıkları tecrübeleri izhar etmeselerdi; çünkü bu tecrübeler, şahsî olmaktan öteye gitmez.” gibi sözler sarf ederek onları kınayan bir dil kullanmaması ve İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerini anımsatan birkaç beyit söylemiş olması bazılarını bu düşünceye sevk etmiştir. bk. Alî b. es-Seyyid el-Vasfî, *el-İhvânü'l-Müslimîn men hum? Ve mâzâ yürüdün?!*, 11-12. Onun, İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd düşüncesini anımsatan şu beyitleri okuduğu nakledilir:

قل الله وذر الوجود وما حوى ان كنت مرتادا بلوغ الكمال
فالكل دون الله ان حقيقته عدم على التفصيل والإجمال

Bunları duyan Bennâ'nın kendi ifadesine göre hem Şeyh Sâvî'ye hem de Seyyid Ahmed'e olan muhabbeti ve hayranlığı artmıştır.³² Kanaatimizce İhvân hareketinde ortaya koymaya çalıştığı mücadeleyi Seyyid Ahmed Bedevî'nin mücadelesiyle özdeşleştirir.

el-Bennâ, daha önce de belirttiğimiz gibi sûfî taifesini dünya coğrafyasında İslâm'ın yayılmasına en çok katkı sunan zevat olarak görür. Onlar, İslâm düşüncesini en güzel bir şekilde temsil etmiş ve mürettep kurumlar inşa ederek faaliyetler ortaya koymuşlardır. Ayrıca İslâm coğrafyasındaki düşman tehditlerine karşı ordular teşekkül ettirmiş, Müslüman toplumun direnişini arttırarak mücadelelerini savaş meydanlarına da taşımışlardır.³³ Filistin'de siyonizme karşı yürütülen silahlı mücadele bu konuda önümüzde duran en somut örnektir. Nitekim işgal altındaki Filistin topraklarının özgürleştirilmesi için 1947'de Mısır'da düzenlenen toplantıda hararetli bir konuşma yapan el-Bennâ, binlerce Mısırlı gencin direnişe destek vermek için Filistin'e gitmelerine vesile olmuştur. Ayrıca İhvân cemiyeti, yürüttüğü dâvet ve irşâd faaliyetleriyle orada, günümüze kadar bu davayı sahiplenecek yeni nesillerinde yetişmesine katkı sunmuştur.³⁴

5. Hasan el-Bennâ'nın Tasavvuf Anlayışında Öne Çıkan Kavramlar

Hasan el-Bennâ'nın tasavvufla tanışması, tarikata intisabı, tasavvuf ve sûfilere bakışını kısaca ortaya koyduktan sonra İhvân-ı Müslimîn'in ideal toplum inşasındaki tasavvufî referanslarını tespit edebilmek için yukarıda verilen bilgilere ek olarak onun eserlerinde ve konferanslarında öne çıkardığı tasavvufî istilahlara dikkat çekmek istiyoruz. Böylece onun yaşamının bir parçası olan tasavvufî hayatın, onun dinî düşüncesinde ne derece belirleyici olduğu anlaşılabilir olacaktır.

5.1. Nefis Terbiyesi (Tezkiye)

Hasan el-Bennâ'ya göre temsil ettiği hareketin ilk temel gayesi, nefis terbiyesi ile beraber ahlâkî olgunluğa sahip, yeni bir ruhî dirilişle adamlık

³² Hasan el-Bennâ, *Müzekkerât*, 36-37.

³³ Hasan el-Bennâ, *Müzekkerât*, 21-22.

³⁴ el-Cündî, *Hasan el-Bennâ: ed-dâ'iyetü'l-imâm ve'l-müceddidü's-şehîd*, 30-32.

(rucûlet) vasfı kazanmış ve bu yolda terakki eden fertlerin yetişmesini sağlayabilmektir. Bu, aynı zamanda ümmetin yeniden ayağa kalkıp eski gücüne kavuşmasına vesile olacak temel esastır. Nitekim din, fazilet olarak bilinen bütün güzel hasletlerle bezenmeyi tavsiye ederken buna karşılık verilecek ecir ve mükâfatlardan da bahseder. Bu bağlamda Kur'an'da nefsin tezkiyesine ve ruhların tasfiyesine işaret edilerek “*Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere boğan da ziyan etmiştir.*”³⁵ şeklinde buyrulmaktadır.³⁶

Bir davet cemaati olan “İhvân”ın zamanla siyasi bir harekete dönüştürerek özellikle Mısır ve Suriye’de ciddi bir temsil gücüne kavuştuğunu ifade etmiştik. Bu bağlamda onların, İslâm halifelığının çatısı altında, İslâmî anlayışın hâkim olduğu bir devlet teşekkül ettirme gayesi taşıdıklarını da belirtmiştik. Bennâ’ya göre bunun yolu fertlerin nefis tezkiyesinden geçer. Zira Kur’an’da “*Bir toplum, kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunana değiştirmez.*”³⁷ buyrulurken sünnetullahın bu şekilde tecessül ettiğine işaret edilir.³⁸

5.2. Zühd

el-Bennâ’ya göre; gayesi İslâm olan bireylerin en çok hassasiyet göstermeleri gereken konu, tasavvufun esasını teşkil eden zühddür. Nitekim İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren mücadele ve mücâhede ile bu davaya baş koyanların yegâne gayesi Allah’ın dinini yaymak ve O’nun adını yüceltmek olmuştur. Batılı emperyalilerin aksine onlar, nefislerini maddenin boyunduruğundan kurtararak nefsanî zevk ve eğlencelerden yüz çevirmiş, basit işlerle meşguliyeti bırakarak alçak amaçlardan vazgeçmişlerdir. Tek amaçları nereden geldiği belli olmayan kolay bir lokma, lüks yaşam, rahat bir uyku, güzel kadınlar ve içi boş aldatıcı makamlar olmamıştır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde bu amaca hizmet edenler hakkında “*Dinara ve dirheme köle olanlar kahrolsun, kadife*

35 eş-Şems 91/9-10.

36 Hasan el-Bennâ, *Mecmû’atü resâil’l-İmâm el-Bennâ* (İstanbul: Dârü’n-Nidâ, 2014), 89.

37 er-Ra’d 13/11.

38 Hasan el-Bennâ, *Mecmû’atü resâil’l-İmâm el-Bennâ*, 49.

kumaşa köle olan kahrolsun!”³⁹ buyurmuştur.⁴⁰ Ayrıca Müslümanların gösteriş ve şatafata dalması, mal biriktirme ve şehvî arzularına karşı zaafı, yöneticilerinin zevk ve sefaya düşkünlükleri, Kur’an okumalarına karşın bu konularda kendilerine çeki düzen vermemeleri İslâm toplumlarını felakete sürükleyen en önemli etkenlerdir. Nitekim Kur’an’da inzâl olunan “*Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın (zenginlik sebebiyle) şırmış yöneticilerine emrederiz de onlar orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz.*”⁴¹ ayeti bu gerçeğe dikkat çeker.⁴²

5.3. Zikir

Tasavvufta zikir, bütün makam ve kaidelerin üzerinde bina edildiği esastır. Nitekim kalbin gaflet ve ölümden uyanışı ancak zikirle olur. Ayrıca insan-ı kâmil olma yolunda sâlikin gerçekleştirdiği seyr u sülûkta menzillerin aşılması ve marifete varmak zikirle olur. Çünkü sâlik zikir hâlinde iken dünyevî her meşgaleyi hatta kendi benliğini dahi unuttur ve Rabbiyle daimî bir ünsiyet kurar. Böylece hayatı her vakit Allah’ı zikreden meleklerle benzer ve Hakk katında yüce mertebelere ulaşır.⁴³

Hasan el-Bennâ’nın hayatında ve temsil ettiği harekette zikrin mühim bir yeri vardır. O, yukarıda sûfilerin ifade ettiği gibi insanın her hâlinde Allah’ı zikretmesi gerektiğini belirtir. Çünkü Hz. Âişe’den gelen bir rivâyette Hz. Peygamber’in her hâlinde Allah’ı zikrettiği ifade edilmektedir.⁴⁴ Buna göre “*Andolsun, Allah’ın Resûlünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*”⁴⁵ ayetinde işaret edildiği üzere Müslüman Hz. Rasûlullah’ın sünnetini örnek almalıdır.

39 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Câmi’u’l-Müsnedi’s-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir (Beyrut: Dârü Tavki’n-Necât, 1422/2001), “Rekâik”, 10.

40 Hasan el-Bennâ, *Risâleler*, çev. Mehmet Akbaş vd. (İstanbul: Nida Yayınları, 2011), 76.

41 el-İsrâ 17/16.

42 Hasan el-Bennâ, *Mecmû’atü resâil’l-İmâm el-Bennâ*, 500-503.

43 Abdülkâdir İsâ, *Hakâik ‘ani’t-tasavvuf* (b.y.: y.y, ts.), 113.

44 Buhârî, “Hayz”, 7; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü’s-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbakî (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts), “Hayz”, 10.

45 el-Ahzâb 33/21.

el-Bennâ'ya göre zikrin kalpte bir tesir bırakması ancak edeplerini muhafaza etmekle olur. Zikrin edeplerinden en önemli olanları şunlardır:

a) Mânalarını düşünerek huşû hâlinde olmak.

b) Başkalarını rahatsız etmeyecek derecede alçak bir sesle zikir yapmak. Nitekim Kur'an'da buyrulan "Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma!"⁴⁶ ayeti bu edebe işâret kabul edilir.

c) Cemaatle yapılan toplu zikirlerde, topluluğa uymak. Kaçırıldığı zikirler varsa sonradan onları ikmal etmek.

d) Elbise ve mekân temizliğine dikkat etmek. Kalbin her türlü düşünceden arındırılması ve böylece niyeti halis kılmak.

e) Zikir meclisinden sonra huşû içerisinde, zikrin fayda ve tesirine haleb getirecek boş konuşmalardan ve gürültüden uzak bir şekilde dağılmak.⁴⁷

el-Bennâ, sûfiye meclislerinde yapılan toplu zikirler hakkında fikri sorulduğunda şer'î boyutu ihlal edilmediği müddetçe bunların câiz olduğunu söyler. Nitekim Kur'an'da Allah'ı gizliden ve yüksek sesle zikretme,⁴⁸ O'nu sabah-akşam tesbih etme⁴⁹ ve namazdan sonra ayakta, oturarak veya yan tarafa uzanarak Allah'ı anma⁵⁰ emredilmektedir.⁵¹ O, Seyyid Ahmed Fehmî adındaki dostunun konuya dair kendisine gönderdiği mektupta dile getirdiği zikirlerin def ve kaval eşlinde yapılması, bu meclislere kadınların dâhil edilmesi, riya ve gurur gibi kalbi bulandıran, safiyetini bozan duygularla bu meclislerin kurulması, zikir halkalarının seyir zevki için yapılması ve bu zikir meclislerinin anlamı olmayan sözlerle icra edilmesi gibi durumları şer'î boyutun ihlali olarak kabul eder.⁵²

el-Bennâ toplu yapılan zikirler hakkında dile getirdiği başka bir görüşte bunun müstehab olarak kabul edilebileceğini söyler. Hz. Peygamber'den rivayet edilen "Bir topluluk Allah'ı zikretmek üzere bir araya gelirse melekler onların etrafını sarar, Allah'ın rahmeti onları kaplar, üzerlerine

46 el-A'râf 7/205.

47 Hasan el-Bennâ, *Mecmû'atü resâil'l-İmâm el-Bennâ*, 180-82.

48 el-A'râf 7/205.

49 el-Ahzâb 33/42.

50 en-Nisâ 4/103.

51 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi't-terbiyeti ve's-sülûk*, 89; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 111.

52 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi't-terbiyeti ve's-sülûk*, 81; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 111-112.

sekînet iner ve Allah Teâlâ onları yanında bulunanlara över.”⁵³ hadisi bu görüşüne delil olarak gösterir. Ayrıca o, kalplerin ülfetine vesile olması, vaktin beraberce güzel değerlendirilmesi, ümmîlerin eğitilmesi ve birlik bilinci aşılması maslahatlarına binaen topluca yapılan ibadetlerin çok faydalı olduğu görüşündedir.⁵⁴

el-Bennâ, murâkabe hâlinde iken insanın ortaya koyduğu her ameli zikir kabul eder. Buna göre Hakk’ın her an her şeyi gördüğü ve gözettiği düşüncesiyle kişinin günahlardan pişman olup tövbe etmesi, Hakk’ı yarattıkları üzerinden tefekkür etmesi, ilmi talep için gayret etmesi, niyeti halis tutarak helal rızık için çalışması zikirdir. Başka bir ifadeyle murakabe hâli içerisinde yapılan her güzel iş, ibadet mesabesinde. Onun için ârif, her zaman zikir hâlinindedir.⁵⁵

5.4. Vird

Vird kelimesinin; cüz, bölüm, ordu, su payı, gece ibadete ayrılan zaman dilimi, her gün Kur’an’dan bazı sureleri ve cüzleri okumayı görev hâline getirmek, günlük periyodlarla bazı duaları ve zikirleri yapmak gibi sözlük anlamları olmakla beraber⁵⁶ tasavvufî bir istilah olarak tasavvuf yoluna girmiş müridlerin durumlarına göre günlük, haftalık, aylık ve yıllık olarak tekrar ettikleri zikirlerdir.⁵⁷

Hasan el-Bennâ’nın vazife olarak ifade ettiği ve her gün imkânlar dâhilinde okunmasını istediği bir vird bulunmaktadır. Bu vird, bazı Kur’an ayetleri ve Hz. Peygamber’den menkul olan me’sûr dualardan oluşmaktadır. Zaman darlığından dolayı bu virdi bütünüyle okumaya imkân bulmayan bir kişi, bu virdin muhtasar bir şeklini okur. Buna da “vazife-tü’s-suğrâ” denir.⁵⁸

el-Bennâ’ya göre kendi cemaatinden olan davetçilerin yukarıda ifade edilen vazife dışında yapmaları gereken üç farklı vird daha vardır. Bunlardan birincisi dua virdidir ki yüzer defa istiğfar, salavat ve kelime-i tevhiden oluşur. Bu vird, sabah namazından sonra ve gece akşam veya

53 Müslim, *Zikir*, 11.

54 Hasan el-Bennâ, *Mecmû’atü resâilî’l-İmâm el-Bennâ*, 182-83.

55 Hasan el-Bennâ, *Mecmû’atü resâilî’l-İmâm el-Bennâ*, 181-82.

56 İbn Manzûr, *Lisâni’l-Arab* (Beyrut: Dârü Sâdır, 1993), 3/457-58.

57 Cebecioğlu, “Vird”, 702.

58 Bu virdlerin metni için bk. Hasan el-Bennâ, *Mecmû’atü resâilî’l-İmâm el-Bennâ*, 184-193.

yatsı namazlarından sonra olmak üzere iki defa yapılır. Bu virdi yapan kişi, zikirden sonra kendisine ve kardeşlerine dua eder. İkincisi râbîta virdidir ki okuduğu bazı ayet ve me'sûr dualardan sonra kendi cemaatine mensup olan tanıdık gönüldaşlarının simalarını zihninde hazır eder ve aralarındaki ruhî gönül bağıını düşünür. Akabinde ise bir dua ile Allah'tan bu kardeşleriyle arasındaki muhabbetinin devamını diler. Üçüncüsü ise muhasebe virdidir ki günlük amellerini hatırına getirir ve O'nun rızasına uygun amelleri gördüğünde hamd eder, aksi durumda ise tevbe edip af diler.⁵⁹

5.5. Semâ' (İstimâ)

Arapçada işitme ve dinleme anlamlarına gelen semâ, tasavvufî bir istilâh olarak dinlenen bir ilahinin veya müziğin etkisiyle coşup dönme anlamına gelir.⁶⁰ Büyük sûfî müelliflerinden Şihâbüddîn es-Sühreverdî (öl. 632/1234), semâ ile istimâ'ı farklı iki terim olarak ele alır. Buna göre semâ işitmek anlamına gelirken bu işitmenin hayırlı bir netice doğurmasına istimâ denir.⁶¹

el-Bennâ "semâ meclisi" yerine "istimâ meclisi" tabirini kullanır. Ayrıca o, istimâ'ı İhvân cemaatine mensup bir kişinin yapması gereken bir vird olarak ifade eder. Ona göre İhvân'ın toplanarak sesi güzel olan ve tilâvet âdâbını bilen birisinden Kur'an'ı dinlemek için bir meclis kurması önemlidir. Dinleyicilerin, Kur'an'a gerekli tâzimi göstererek ve huşû içerisinde okunan ayetleri tedebbür ederek sessiz bir şekilde dinlemesi esastır. Zira ashâb-ı kirâm, Kur'an dinledikleri vakit sanki başlarının üzerinde bir kuş var da onu ürkütmek istemezcesine hareketsiz bir şekilde dinlerlerdi. Ayrıca Mekke'nin sâlih insanları, tezekkür ve tefekkür etmek istediklerinde İmam Şâfiî'nin yanına gelir ondan Kur'an dinlerler ve onun tilâveti ile coşup ağlarlardı.⁶² Bu duruma benzer bir hâl Kur'an'da şu şekilde yer alır: "Peygamber'e indirileni (Kur'an'ı) dinledikleri zaman hakkı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taşığını görürsün. 'Ey

59 Hasan el-Bennâ, *Mecmû'atü resâilî'l-İmâm el-Bennâ*, 223-224.

60 Cebecioğlu, "Semâ", 555.

61 Şehâbüddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî, 'Avarifü'l-me'ârif, haz. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016), 16.

62 Hasan el-Bennâ, *Mecmû'atü resâilî'l-İmâm el-Bennâ*, 199.

*Rabbimiz! İnanıldık. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenler (Muhammed'in ümmeti) ile beraber yaz' derler.*⁶³

5.6. Kerâmet

Hasan el-Bennâ, kendisine, ölümünden sonra bir velinin keramet gösterip gösteremeyeceğine dair gelen bir soruya, “Her ne kadar eskiden beri tartışılan bir konu olsa da ben, ölen velinin hayattayken kerameti olabileceği gibi öldükten sonra da kerameti olabileceği inancındayım.” şeklinde cevap verir. O, bu düşüncesine hem aklî hem de naklî birer delil zikreder. Dile getirdiği aklî delile göre kerametın veliye verilmesi onun, hayatta olup olmamasıyla ilgi bir durum değil, mânevî konumuyla alakalıdır. Kişinin ölümünden sonraki konumunun dünyadaki konumundan daha ileride olacağı muhakkaktır. Ayrıca kerametın asıl fâili veli değil Allah'tır ve O, her zaman mevcuttur. Bu takdirde velinin ölmesiyle kerametın son bulması düşünülemez.

Onun bu konuda ortaya koyduğu nakli delil ise Recî‘ Gazvesi'nde meydana gelen ve sahih hadis kitaplarında bahsi geçen bir olaydır.⁶⁴ Buna göre ashaptan Âsım b. Sâbit, kâfirlere teslim olmayı kabul etmeyip şehit oluncaya kadar savaşır. Kâfirler, daha önceki gazvelerde müşriklerin ileri gelenlerinden birçok kişiyi öldürmüş olan bu sahâbîyi şehit ettikten sonra kafasını kesmek istiyorlardı. Ancak hiçbiri onun cesedine yaklaşamadı. Çünkü Allah, bir bulut gibi onun vücudunu kaplayan yaban arılarını gönderdi. Böylece şehit ettikten sonra cesedine eziyet etmek isteyen müşrikler, bu emellerine ulaşamadılar.⁶⁵

5.7. Tevessül

Hasan el-Bennâ, tevessül ile ilgili düşüncelerini ifade etmeden önce bu konuda âlimlerin ihtilaf ettiğini aktarır. O, Ebü'l-Hasen eş-Şâzelî (ö. 656/1258) ile aynı dönemde yaşayan ve sûfilerle görüşüp onların meclislerinde oturan Şeyhü'l-İslâm İzz b. Abdüsselâm (ö. 660/1262) gibi bir

63 el-Mâide 5/83.

64 Bu rivayet için bk. Buhârî, “Megâzî”, 30.

65 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi't-terbiyeti ve's-sülûk*, 76-77; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 105.

âlimin tevessülden menederken, aşırı bir selefi olarak gördüğü İmâm-ı Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) tevessülü kabul etmesini hayretle karşıladığını belirtir.

el-Bennâ'nın tevessül konusundaki görüşü büyük oranda sûfî düşünceyle benzerlik gösterir. Ona göre tevessül bir kişinin "Allah'ım! Falan kişinin sana olan muhabbeti hürmetine ya da falan kişinin hatırına veya falan kişinin katındaki makamı için senden şunu diliyorum." şeklinde dua etmesidir. Böylece tevessülü kişinin sâlih insanlara beslediği sevginin bir yansıması olarak görmek mümkündür. Sâlih insanlara karşı sevgi, kalbin bir ameli olarak sayılabileceği ve sâlih amellerle tevessülün cevazı noktasında da ittifak olduğuna göre bunun mahzurlu olduğu söylenemez. Ancak el-Bennâ, bu görüşünü ifade ederken bir noktaya dikkat çeker. Buna göre kişi, her tasarrufun ancak Allah'ın kudretiyle meydana gelebileceği şuurunda olmalıdır.⁶⁶

el-Bennâ, bazı hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'e dayandırılan⁶⁷ "a'mâ/kör olayı"nı⁶⁸ tevessülün cevâzına delil kabul eder. Ayrıca o, İmâm-ı Şevkânî'nin *ed-Dürri'n-nedîd* isimli eserinden nakiller yaparak bu konudaki görüşünü desteklemeye çalışır.⁶⁹ Zira İmâm-ı Şevkânî mezkûr eserinde tevessülün, İzz b. Abdüsselâm'ın savunduğu gibi sadece Hz. Peygamber'le sınırlandırılmayacağını belirtir. Çünkü Hz. Ömer, kıtlık yılında yağmur duasına çıktığı bir vakitte Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'la tevessül etmiştir. Bu olay yaşanırken ahabtan hiç kimsenin buna itiraz etmemesi aynı zamanda buna rıza gösterdiklerinin işareti olarak kabul edilebilir. Bunun dışında yine hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'e dayandırılan

66 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi't-terbiyeti ve's-sülûk*, 77-78; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlak Eğitimi*, 107-108.

67 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 28/480; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/458.

68 A'mânın biri Hz. Peygamber'e gelerek "Bana afiyet vermesi için Allah'a dua et." der. Hz. Peygamber, ona: "Dilersen dua ederim. Dilersen sabredersin. Bu senin için daha hayırlıdır." der. A'mâ da "Dua et!" diye ısrarını bildirir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ona güzel bir şekilde abdest alıp şu duayı söylemesini emreder. "Allah'ım! Sana Rasûlün Muhammed ile yöneliyorum. Ey Muhammed! Hacetimin giderilmesi için seninle Rabbime yöneliyorum. Allah'ım! Benim hakkımda onu şefaathçi kıl!" Adam denileni yapar ve gözleri açılır.

69 Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlak Eğitimi*, 108.

“Ashâbu ğârî’s-sülâse/üç mağara arkadaşı”⁷⁰ ismiyle meşhur olmuş hadisin de⁷¹ işaret ettiği gibi sâlih amellerle yapılan tevessülün şer‘an câiz olduğu müsellemdir. Dolayısıyla bu konuda sergilenen dar anlayışın kabul edilebilmesi mümkün değildir.⁷²

el-Bennâ, “Medet yâ Rasûlallah!” şeklinde yapılan istimdadin da câiz olduğu kanaatindedir. Nitekim hadis âlimlerinden İbni Sünnî’nin (öl. 364/975) *Ameliü’l-yevmi ve’l-leyl* adlı eserinde “Ayağı uyuşan kişinin ne söyleyeceğine dair bâb” başlığı altında şu rivayeti aktarır: “Ebû Saîd adında bir şahıs kendisiyle beraber yürüdüğü sırada Abdullah b. Ömer’in ayağının uyuştüğünü ve oracıkta oturduğunu söyler. Orada bulunanlardan birinin kendisine ‘İnsanlardan sana en sevimli gelen zatı zikret!’ buyurdu. O da ‘Yâ Muhammed!’ dedi. Bunun üzerine hemen ayağa kalktı ve yürümeye başladı.”⁷³

el-Bennâ, yukarıda zikri geçen rivayet bağlamında hürmet ve teberrük amacıyla bir insanın ismini zikretmenin hiçbir sakıncasının olmadığını söyler. Bu durum, namazda “Selâm senin üzerine olsun ey Nebî!” demeye benzer. Ancak istimdâd için ölçü, kendisinden yardım talep edilen kişinin hayatta olması ve yardım talebinde bulunulan konuda tasarruf yetkisine sahip olmasıdır. Belirtilenin aksine olan durumlar, şüpheli ve sakıncalı olup engellenmelidir.⁷⁴

5.8. Şeriat, Tarikat ve Hakikat

Hasan el-Bennâ, sûfîler tarafından kullanılan ve dinin üç farklı boyutunu ifade eden şeriat, tarikat ve hakikat kavramlarına dair bazı izahatlar yapar. Buna göre şeriat, ibadet ve akideye taalluk eden konularına dair Kitap ve Sünnet’ten çıkarılan hükümleri; tarikat, şeriatın ortaya koyduğu hükümlerin maksat ve gayelerini idrak ve bu istikamette azîmet

70 Hz. Peygamber’den merfû olarak nakledilen bu uzun ve meşhur hadiste bir mağarada sıkışıp kalan üç arkadaşın sâlih amelleriyle tevessül edip Allah’tan yardım istedikleri ve akabinde Allah Teâlâ’nın, onları içinde mahsur kaldıkları mağaradan nasıl kurtardığı anlatılır.

71 Buhârî, “İcâre”, 12.

72 Ebû Abdillah Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *ed-Dürrü’n-nedîd fi ihlâsi kelimetî’t-tevhîd* (Riyad: Dârü’bni Huzeyme, 1414), 18-23.

73 Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü’s-Sünnî ed-Dîneverî, *‘Ameliü’l-yevmi ve’l-leyl* (Beirut: Dârü’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, 1418/1998), 114.

74 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi’t-terbiyeti ve’s-sülûk*, 78-79; el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 108-109.

noktasında amel edip tembellik göstermemeyi; hakikat ise ruhî ve kalbî arınmayı gerçekleştirerek mârifetullahta terakki etmeyi ifade eder.

el-Bennâ'ya göre bu üç kavram birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Zira şeriat, ilme; tarikat, amele; hakikat ise zevk ve keşfe dayanır. Her bir kavram sonrakinin şartı ve öncekinin neticesidir. Bu durumda şeriatı bilen ve tarikat ile amel eden hakikate ulaşır. O, İbrahim Desûkî'den nakille şeriatın ağaç, hakikatın ise onun meyvesi olduğunu söyler. Akabinde kendisi de “ful” benzetmesinde bulunur. Mısır'ın meşhur bakla çeşitlerinden biri olan “ful”un kalın bir dış kabuğu vardır. Bu kabuğun altında ince bir zar ve bu zarın içinde baklanın özü bulunur. Buna göre dış kabuk şeriat, kabuğun altındaki ince zar tarikat, zarın içindeki öz ise hakikattir. Hâsılı kabuğu açmadan öze ulaşmak mümkün olmadığı gibi şeriat ve tarikatı tahakkuk ettirmeden hakikate ulaşmak mümkün değildir.⁷⁵

5.9. Zâhir ve Bâtın

Zâhir ve bâtın ilmi mevzusunun, Hasan el-Bennâ'nın en çok üzerinde durduğu konulardan biri olduğu söylenebilir. O, konuya dair öncelikle “insaf ehli” olarak vasıflandırdığı ve muteber gördüğü birkaç sûfiden bazı nakiller yapar. Akabinde bu görüşlere istinaden kendi görüşlerini paylaşır.⁷⁶

el-Bennâ'nın âlimler arasında tartışmalı bir konu olan bâtınî ilim hakkında görüşlerine başvurduğu ilk sûfî, İmâm-ı Gâzzâlî'dir. Buna göre *İhyâ* adlı eserinde o, bâtın ilmini “âhiret ilmi” olarak tavsif ederken bu ilmin, kalbin tasfiyesi ve nefsin tezkiyesi sonucunda zuhur eden ilâhî bir nur olarak kişide ortaya çıktığını ve bu ilimden nasibini alan kişinin daha önceden ismen bildiği birçok şeyin hakikatine muttali olduğunu söyler. O, Hz. Peygamber'in “İlimlerden gizli kalmış olanı vardır ki onu sadece mârifetullaha ulaşanlar elde eder. Bu ilimden bahsettiklerinde onları, sadece aldanmış mağrurlar anlamaz. Allah'ın kendisine bir ilmi ihsanda bulunduğu kişiyi hor görmeyin. Çünkü Allah, bu ilmi bağışlarken onu

⁷⁵ Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi't-terbiyeti ve's-sülûk*, 39-41; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 58-60.

⁷⁶ Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi't-terbiyeti ve's-sülûk*, 42-53; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 61-74.

hor görmemiştir.”⁷⁷ hadisinin bu ilme işaret ettiğini söyler. ⁷⁸ Gazzâlî, İbn Abbas’ın “*Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah’tır. Allah’ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah’ın ilminin her şeyi kuşattığını bilesiniz diye O’nun buyruğu gelip bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir.*”⁷⁹ ayeti hakkında söylediği “Eğer bu ayetin tefsirini zikretseydim beni recmederdiniz.” sözünü naklederek, bu rivayetin bazı kimselere ihsan edilen özel ilmin varlığına delil teşkil edebileceğini dile getirir. O, bu bağlamdaki görüşünü tekit için Ebû Hureyre’nin “Hz. Peygamber’den iki kova ilim aldım ve birini neşrettim. Diğerine gelince eğer onu neşretseydim benim şu boğazımı keserdiniz.” sözünü de aktarır.⁸⁰

el-Bennâ’nın ilm-i bâtın konusunda görüşlerine müracaat ettiği ikinci sûfî, İbnü’l-Arabî’dir. Onun, *Fütûhât* adlı eserinin elli dördüncü babında konuya dair yaptığı değerlendirmeleri naklederek konuya açıklık getirmeye devam eder.⁸¹ Buna göre zâhir uleması, bazı kimselerin sahip olduğu bâtınî ilmi kastederek onlara bunun kim tarafından öğretildiğini merak ederler. Onlara göre herhangi bir ilim ancak bir öğretici sayesinde tahsil edilir. Hâlbuki bu kimselere, bildikleriyle amel ettikleri için bu ilim Hak Teâlâ tarafından verilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur’an’da “*Allah insanı yarattı ve ona beyânî öğretti.*”⁸², “*İnsana bilmediğini öğretti.*”⁸³ buyurmuştur.

İbnü’l-Arabî, Yüce Allah’ın “*Katımızdan ona bir ilim öğrettik.*”⁸⁴ buyruğunu zikrederek zâhir ulemasının, bir öğreticiye ihtiyaç duyulduğu noktasındaki endişelerinin de giderildiğini ifade eder. Bu noktada onların “Allah, nebisinden başkasına bu ilmi öğretmez.” şeklindeki iddialarında hata ettiklerini söyler. Nitekim “*Allah hikmeti dilediğine verir.*”⁸⁵ ayetinde geçen “hikmet”, bu ilmin bizzat kendisidir. Herkesçe malum olduğu

77 Alâuddîn b. Hüsâmiddîn b. Kâdhân, *Kenzü’l-‘ummâl fi süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*, thk. Bekrî Hayyânî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1981/1401), 10/181; Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *el-Arba’üne fi’l-tasavvuf* (Haydarâbâd: Matba’atu Meclisi Dâirati’l-Osmâniyye, 1981), 13.

78 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘ulûmi’d-dîn* (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 2011/1432), 1/75-76.

79 et-Talâk 65/12.

80 Gazzâlî, *İhyâ*, 1/363-364.

81 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi’l-terbiyeti ve’s-sülûk*, 45-46; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 65.

82 er-Rahmân 55/3-4.

83 el-Alak 96/4.

84 el-Kehf 18/65.

85 el-Bakara 2/265.

üzere ayette geçen “من” ism-i mevsûlü umum ifade eden bir lafızdır ki buradan bu ilmin sadece peygamberlere has olmadığı anlamı çıkarılabilir.⁸⁶

el-Bennâ, bâtın ilmini elde eden sûfîlerin ehl-i istikâmet olduklarını ortaya koymak için Şâzeliyye tarikatının bir kolu olan Zerrûkiyye'nin pîri Ahmed Zerrûk'tan bazı nakillerde bulunur.⁸⁷ Buna göre o, *Kavâ'idu't-tasavvuf* adlı meşhur eserinde din ve dünya ilimlerinin aslının Kitap ve Sünnet olduğunu, bu iki kaynağın, övülmesi gerekeni övdüğü, yerilmesi gerekeni yerdığı ve yapılması gerekenleri de emrettiğini dile getirir. O, bu ilimleri tahsil ederken insanları üç farklı yol takip ettiğini ifade ettikten sonra şöyle bir tasnifte bulunur:

Birinci grup, mana ile ilgilerini kopararak sadece lafza bağlı kaldılar. Bunlar ehl-i zâhirin inkârcılarıdır ki muteber değillerdir.

İkinci gurup, hakikatleri bir araya getirmek için mânayı göz önünde bulunduranlardır ki te'vil edilmesi gerekeni te'vil etmiş, -doğru anlaşılması için- bilgileri bir tertip üzere düzenlemiş fukaha ve mâna ehlinden olan tahkik ehlidir.

Üçüncü gurup ise mânanın üzerinde durmuş ve lafızları da tahkik etmişlerdir. Bu kimseler lafzın zâhirinden ve mânanın bâtınından işaretler çıkarmış ehl-i tahkik sûfîler ve ehl-i tetkik imamlardır. Bunlar her şeyi işaretlere yoran ve küfre giren Bâtınîlerden değillerdir.⁸⁸

el-Bennâ, bu konuya dair yaptığı uzun mülâhazalar kapsamında birçok sûfî büyüğün sözlerini referans olarak verir.⁸⁹ Bunlardan Serî es-Sakatî'nin “Kim ki zâhir ilminin hükmünü nakzeden bir bâtın ilmini iddia ederse hata eder.” ve Ebû Sa'îd Harrâz'ın (ö. 277/890) “Zâhire muhalif olan her bâtınî feyz, bâtıldır.” sözlerini vermekle iktifa ediyoruz.

86 Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999/1420), 1/421-422.

87 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi't-terbiyeti ve's-sülûk*, 49-50; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 69-70.

88 Zerrûk, *Kavâ'idu't-tasavvuf*, 112.

89 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi't-terbiyeti ve's-sülûk*, 50-51; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 70-71.

6. Tasavvufî Bir Hareket Olarak İhvân-ı Müslimîn

6.1. Kuruluşu

İhvân-ı Müslimîn hareketini objektif bir şekilde ve doğru anlamlandırabilmek, kuruluş sürecine dair malumat sahibi olmayı zaruri kılar. Nitekim zamanla siyasallaşan bir hareket olmakla beraber kuruluşu itibariyle İhvân'ın bir hayır müessesesi olduğu ifade edilebilir. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi el-Bennâ, henüz İhvân cemiyetini kurmadan önce eğitim hayatının her kademesinde benzer teşekküllerin içinde bulunmuştur. Bunun dışında ideal bir Müslüman toplum inşa etme düşüncesini hayata geçirmek bireysel çaba ve gayretleri olduğunu biliyoruz. Bizzat kendisi, öğretmen olmak için eğitim gördüğü Dârü'l-ulûm'dan mezun olduktan sonra gittiği her bölgede insanların bir arada bulunduğu mekânlarda ve özellikle kahvehanelerde vaaz ve irşad faaliyetini yürüttüğünü hâtıralarında anlatır.⁹⁰ Ayrıca o, çağrıldığı toplantıların dışında, katıldığı cenaze ve nikâh merasimlerinde, çevresinde bulunan insanların yeni doğan çocukları için tertip ettikleri sofralarda, ramazan ayında teravîh namazlarından sonra insanlara hitap ederek insanları hayra dâvet etmeyi âdet edinmişti.⁹¹ Bundan dolayı tâbileri tarafından "mürşid" lakabıyla anılmaktaydı.⁹²

Hasan el-Bennâ, 1927 yılında Süveyş Kanalı civarında bulunan İsmâiliyye kentinde öğretmen olarak atanır ve tedris faaliyetlerine başlar. Akabinde İngilizlerin her açıdan varlıklarını hissettirdikleri bu bölgede, İngiliz emperyalizminin sebep olduğu adaletsiz düzeni müşahede eder ve buna karşı harekete geçmeye karar verir. İlk olarak bu bölgede edindiği ilk intibalar neticesinde insanların kalplerine tesir ederek onları harekete geçirmenin ve bu sayede toplumu dönüştürebilmenin yolunu şu dört şeyin varlığıyla mümkün görür: Âlimler, sûfiler, devlet erkânı ve insanların bir araya geldiği sosyal mekânlar.

el-Bennâ, öncelikle İsmâiliyye'de bulunan veya burayı ziyaret eden âlim, sûfî şahsiyetlerle olan bağımlı güçlendirir. Akabinde devlet erkânı

90 Hasan el-Bennâ, *Müzekkirât*, 72.

91 el-Cündî, *Hasan el-Bennâ*, 13-14.

92 Muhammed Abdullah es-Semân, *Hasan el-Bennâ: er-racilü ve'l-fikr* (Kahire: Dârü'l-İ'tisâm, 1978), 32.

ve ileri gelenler arasında farklı mülâhazalarla oluşan ikiliği ortadan kaldırmaya gayret eder ve her iki grubun dostluğunu kazandıktan sonra bu hedefine ulaşır. Son olarak İsmailiyye'de işçilerin arasındaki dayanışmayı arttırmak için kurulmuş bir sosyal tesisi dâvet konuşmaları için mekân olarak seçer. Bu sosyal yapı altında fırsat buldukça ilmî meclisler kuran bazı gençlere ulaşarak muhabbet ve güvenlerini kazanır. Akabinde onları, yürüttüğü bazı ders halkalarına dâhil eder.⁹³

1928 yılına gelindiğinde Bennâ, her biri farklı bir meslek icra eden altı arkadaşıyla beraber İhvân hareketini kurar. İsmailiyye'de bu harekete katılanların toplanıp istişarelerini yapacakları bazı müesseseler inşa ettikten sonra zamanla bu hareket, çevre illerde teşkilatlanmaya başlarlar.⁹⁴ Bu hareketin üzerine bina edildiği esas düşünce ise kısaca şu şekilde kayda geçirilir: "Gayemiz Allah, önderimiz Hz. Muhammed, anayasamız Kur'an, yolumuz cihad ve en büyük emelimiz Allah yolunda ölmektir. Allâhu ekber ve lillâhi'l-hamd."⁹⁵

6.2. Bir Tasavvufî Hareket Olarak İhvân

el-Bennâ, İhvân-ı Müslimîn'in nasıl bir hareket olduğunu yaptığı şu tespitle ortaya koymaya çalışır: Kur'an'a göre insanlar dört farklı gaye için yaşarlar. Birincisi, yeme, içme ve şehvî arzularını tatmin için yaşayanlar; ikincisi, insanlar arasında fitne çıkarmaya çalışan ve kötülük peşinde olanlar; üçüncüsü, fâni olan dünya nimetleri peşinde koşup bunlarla tatmin olmaya çalışanlar; dördüncüsü ise insanların hidayeti için gayret edip onları hayra ve iyiliğe yöneltmeye çalışanlar. Buna göre ıslah İhvân hareketinin asıl gayesi İslâm dininin temel prensiplerini dünyada hâkim kılmaya çalışmak ve bu minvalde insanlara rehberlik yapmaktan ibarettir.⁹⁶ Bunun için İslâmî terbiye almış, nefsinin reziletlerden arındırılmış ve İslâm'ın güzel gördüğü faziletleri sîretine taşımış "Rabbânî" şahsiyetlerin yetişmesi zaruridir.⁹⁷

93 Hasan el-Bennâ, *Müzekkîrât*, 77-81.

94 Ahmed Yusuf, *el-Fikri'n-nahdavi*, 6-7.

95 Semân, *Hasan el-Bennâ: er-racülü ve'l-fikr*, 19; Hasan el-Bennâ, *Mecmû'atü'r-resâil* (Beirut: el Müessesetü'l-İslâmiyye, 2004), 369.

96 Ahmed Yusuf, *el-Fikri'n-nahdavi*, 11.

97 Ahmed Yusuf, *el-Fikri'n-nahdavi*, 17.

el-Bennâ başında bulunduğu hareketin esaslarını yukarıda ifade edildiği şekliyle ortaya koyarken, hareketi dışarıdan takip edenlerden bazıları, İhvân'ın ve kurucusunun Cemâleddîn Efgânî'den etkilendiğini ve onun reformist çizgisinde devam eden bir hareket olduğunu dile getirirler. Hasan el-Bennâ'nın, Efgânî hakkında sarf ettiği bazı övgü dolu ifadeleri buna delil olarak getirirler. Bazıları onu ve hareketini Şîî bir hareket olarak görürler. Onun bazı Şîî zevatla olan dostluklarını ve Şîî bir temsilcinin "Kim hakiki bir Ca'ferî olmak istiyorsa İhvân hareketine katılsın." şeklindeki bir sözünü buna delil getirirler. Ayrıca Abdülhalim Mahmûd'un, İhvân hareketi için "İhvân-ı Müslimîn hareketi iki farklı daveti tazammun ve temsil etmektedir: Cemâleddîn Efgânî'nin daveti ve Senûsiyye tarikatının daveti." dediği nakledilmektedir.⁹⁸

Günümüz İslâm dünyasının büyük âlim ve mütefekkirlerinden olan Yusuf el-Kardâvî kaleme aldığı *et-Terbiyetü'l-İslâmiyyetü ve medresetü Hasan el-Bennâ* isimli eserinde İhvân hareketini daha çok İslâm ahlâkını ve prensiplerini bireysel ve toplumsal hayata hâkim kılmaya çalışan ve bunun mücadelesini veren bir hareket olarak tanımlar. Ona göre bu hareketin en önemli özelliği insanı maddî bir cisimden ibaret görmeyip onun kalbî ve ruhî açıdan tekâmül eden bir varlık olarak kabul etmeleridir. Nitekim "Rabbânî" kelimesi ile ifade ettikleri ve öne çıkarmaya çalıştıkları kâmil insan modeli aynı zamanda mücadelesini verdikleri ideal insan profilidir ve insanlığın kurtuluş reçetesi de bu insan profiline sahip gençler yetiştirebilmektir.⁹⁹

6.3. İhvân'a Göre Terbiye Usulleri

İhvân'ın kurucusu Hasan el-Bennâ'ya göre ideal bir toplumun tesisi ancak ahlâk eğitimiyle mümkündür. Her ne kadar toplumun terakkisinde ilmin etkisi inkâr edilemeyecek derecede büyükse de tehzibe/arınma vesile olmayan bir ilmin faydası kadar zararının da olacağı muhakkaktır. Ona göre ilim bir silahtır/araçtır. Bu silah, nefsin ıslahı ve hayra yönlendirilmesi için kullanılırsa faydalı olur. Ancak ahlâkî bir anlayıştan tecrid edilirse kötülüğe aracı olur. Nitekim günümüz dünyasında ilmî terakki

98 Ali b. es-Seyyid el-Vasfî, *el-İhvânü'l-Müslimîn men hum? Ve mâzâ yürîdün?!*, 13.

99 Yusuf el-Kardâvî, *et-Terbiyetü'l-İslâmiyyetü ve medresetü Hasan el-Bennâ* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1992), 12-13.

ile beraber, toplumun büyük bir kısmında ahlâkî gerilemeyi müşahade etmek mümkündür. Helal-haram hassasiyeti kaybolmaya yüz tuttuğu, kanunların aleni çiğnendiği, ahlâksızlığın dibe vurduğu, aileyi tehdit eden uyuşturucu ve alkol kullanımının özendirildiği, dinî değerlerin hafife alındığı bir toplumsal yapı ile karşı karşıyayız. Modern medeniyetin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu hastalıkların ferdin ve toplumun gidişatında köklü değişikliklere yol açacağı muhakkaktır. Bu noktada bütün toplum liderlerine, sosyal bilimcilere ve islahatçı âlimlere düşen; toplumu hayra sevk eden bir mürşit edasıyla yaralara merhem olup, ahlâkî sorumlulukları hatırlatarak bu toplumsal facianın önüne geçmektir.¹⁰⁰

el-Bennâ, hastalıkların pençesinde olan bir insanın, iyi bir uzman hekim bularak hastalığın teşhisi için gayret göstermediğinde bedeninin yıpranacağını ve acılarının artacağını belirtir. Buna mukabil iyi bir uzman hekime ulaşır ve hastalığının kaynağını öğrenirse bu yönde hekimin vereceği tedavi ile şifa bulacak, hatta eskisinden daha iyi duruma dahi gelebilecektir. Ona göre toplumlar için de aynı şey söz konusudur.¹⁰¹ Bu ifadelerde geçen uzman doktor, tasavvuftaki mürşidi kâmilin varlığına; tedavinin acılarına katlanılması ise riyâzet uygulamalarına devam etmeye benzetilebilir.

İhvân-ı Müslimîn'in ideolojik yapısını ele alan bir kitap kaleme alan batılı araştırmacı Richard Mitchell'e göre bu hareketin amacı Müslüman bireylerde yok olmaya yüz tutan manevî ruhu tekrar canlandırarak İslâm'ın pratiklerini hayata geçiren bireylerin yetişmesini sağlamaktır. Bu durum daha sonra çekirdek ailenin ıslahına ve akabinde hedeflenen ideal bir İslâm toplumunun teşekkülüne zemin hazırlayacaktır. "*Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez.*"¹⁰² ayetini bu konuda kendilerine düstur edinen İhvân'a göre her türlü uhrevî ve ahlâkî anlayıştan yoksun hâle gelmiş maddeci zihniyetin içinde bulunduğu bu insanlık krizinden çıkarmak ancak ruhî bir uyanışı sağlamakla mümkün olacaktır.¹⁰³

100 Hasan el-Bennâ, *Nazarât fi'l-terbiyeti ve's-sülûk*, 103-104; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, 139-141.

101 Hasan el-Bennâ, *Risâleler*, 65.

102 er-Ra'd 13/11.

103 Richard Mitchell, *İdeolojiyetü cemâatu İhvânî'l-Müslimîn*, çev. Mîna Enis - Abdüsselâm Rıdvân (Kahire: Mektebetü Medbûlâ, ts.), 154-155.

İhvân cemiyeti, yukarıda ifade edilen ferdî ve ictimâî ahlâkî dönüşümü sağlayacak bir eğitim anlayışını gerçekleştirebilmek için yedi farklı vesile/oluşum teşekkül ettirmiştir. Bunlar üsre, ketîbe, rihle, mu'asker, nedve, devre ve mu'temerdir. Her bir oluşum kendisinden önceki oluşumu kapsayan ve hedeflerini daha ileriye taşıyan bir nitelik taşır.¹⁰⁴ Özellikle ilk iki oluşumun kuruluş, işleyiş ve amaç itibarıyla tasavvufun kurumsal yapılardan biri olan tarikatlara büyük oranda benzediği görülür. İhvân'ın, hem dinî değerleri örşelenmiş bir toplumu tekrar ayağa kaldırma hem de ideal bir İslâm toplumu meydana getirme noktasında takip ettiği terbiyevî usulleri ihtiva eden bu iki oluşumdan kısaca bahsetmenin faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

6.3.1. Üsre (Aile)

Cemaatin üyeleri arasındaki bağları kuvvetlendirecek, kardeşliklerini sözlü ve teorik seviyeden fiilî ve pratik seviyeye yükseltecek ders halkası teşekkülüdür. Bu tür ders halkalarının üç temel hedefi vardır: Birincisi muhabbeti hâkim kılmaya dayalı “tanışma”; ikincisi, hak ve adalet anlayışını hâkim kılmaya ve üyeleri bu yönde bilinçlenmeyi sağlamaya çalışmaya dayanan “anlayış”; üçüncüsü ise her durumda beraber bir duruş ortaya koyma hissiyatını geliştirmeye yönelik “dayanışma”dır. Haftalık yapılan bu toplantılarda sıkıntıları olan üyelerin problemleri dinlenir ve beraberce çözüm üretilmeye çalışılır. Bunun dışında doğru ve güvenilir bilgileri ihtiva eden kitaplardan dersler yapılması, aralarındaki kardeşlik ruhunu

104 Bu makalede, hakkında bilgi verilen “üsre” ve “ketîbe” dışında kalan kavramları kısaca açıklamak gerekirse, “rihle”, birkaç üsrenin ayda bir olmak üzere şehrin dışında meskûn olmayan bir bölgede sabah namazından akşam namazına kadar bir araya gelerek gönül birlikteliklerini ve cemaatin öngördüğü ahlâkî değerlerin pratiğini pekiştirmek için yaptıkları kısa gezilerdir. “Muasker”, ihvan cemiyetine bağlı olsun veya olmasın bireylere İslâmî hassasiyetler kazandırmak, onları, modern dünyada ortaya çıkan gayrî İslâmî akımlar konusunda bilinçlendirmek ve İslâm kardeşliğini esas alan ilişkiler geliştirmelerini sağlamak için düzenlenen süresi değişken kamplardır. “Devre”, belli dönemlerde ihvân cemiyetine bağlı kalabalık grupların bir araya gelerek toplantılar ve istişareler düzenlemesi anlamına gelmektedir. “Nedve”, cemiyet bireylerinin belli bir konuyu etrafıca ele alıp istişarelerde bulunmak için bir araya geldikleri organizasyonlara verilen addır. “Mu'temer” ise, cemiyetin kuruluşu, amacı ve birliğini konu alan esasların dile getirildiği ve bir nevi yılsonu faaliyetlerin değerlendirilmesi için tertiplenen kongrelere verilen isimdir. Daha fazla bilgi için bk. Ali Abdülhalîm Mahmûd, *Vesâilü't-terbiye 'inde'l-İhvâni'l-Müslimin* (Mısır: Dârü'l-Vefa, 1993/1414), 245-246, 262-263, 286, 299-300, 312-313.

güçlendirecek gezilerin tertiplenmesi, sabah namazı buluşmaları ve üyeler arasında ev ziyaretleri bu oluşumun önemli etkinliklerinden sayılır.¹⁰⁵

Ailenin sorumluluklarından biri de aile bireylerini İslâmî bir şahsiyet kazanmasını sağlamaktır. Bu da itikadî, ibadî, fikrî ve ahlâkî açıdan İslâmî bir bilince kavuşturulmasıyla olur. Bu eğitimin ahlâkî tarafı aynı zamanda tasavvufî bir hüviyet taşımaktadır. Zira ihlâs, vefa, sabır, edep, takvâ ve vera' gibi kavramlar bu ahlâkî bilincin temel unsurları olarak ifade edilir ki mâlum olduğu üzere bu kavramlar aynı zamanda tasavvufî hâl ve makamlar arasında sayılır. Ancak tasavvuf anlayışında bu eğitim, bir mürşid riayetinde gerçekleştirilirken İhvân anlayışında bu sorumluluğu "nakîbü'l-üsrâ" olarak tesmiye edilen birisi tarafından gerçekleştirilir.¹⁰⁶

İhvân hareketinin aile kurumundan başlayan ıslahatçı ideal toplum yapısı yukarıda zikri geçen nakîb gözetiminde tahakkuk ettirilir. Buna göre nakîb olacak kişide bulunması gereken önemli vasıflar vardır. Bu vasıflar terbiyevî bir program dâhilinde ona kazandırılır ki, tasavvuftaki seyr u sülûk yoluyla makamdan makama terakki anlayışına benzer bir durum arz eder. Buna göre bir nakîbde bulunması gereken bazı önemli vasıflar şunlardır: Farz ve vacip olan amellerin dışında nâfile ve müstehabları ifa edecek bir hassasiyete sahip olmak, günahların dışında şüpheli şeylerden kaçınmak, rıfk sâhibi olmak, insanların eziyetlerine sabır göstererek onların ıslahı ve manevî hastalıklardan kurtulmaları için gayret sarf etmek. Hâsılı nakîb, her konuda Hz. Peygamber'i kendisine örnek alarak Kur'an ahlâkını hayatının merkezine almalı; ailesi, akrabası, komşuları ve arkadaşlarıyla olan ilişkilerini bu temel değerler üzerinde yürütmelidir.¹⁰⁷

6.3.2. Ketîbe (Sohbet Meclisleri)

İhvân hareketinin, cemaatteki fertlerin nefis mücâhedesinde başarılı olmak için nefis tezkiyesini gerçekleştirmeleri noktasında onlara rehberlik yapacak "ketîbe" adı altında bir müesseseyi hayata geçirmeyi hedeflediklerini söyleyebiliriz. Akıl, ruh ve kalbî kabiliyetleri geliştirmenin yanında bu müessese, güzel ahlâkî meziyetleri insan hayatında hâkim kılmayı amaçlar. Ayrıca bu nizam, cemaatteki insanlara beraber yaşamaya,

105 Hasan el-Bennâ, *Risâleler*, 51-55.

106 Abdülhalîm Mahmûd, *Vesâilü't-terbiye*, 130-31.

107 Abdülhalîm Mahmûd, *Vesâilü't-terbiye*, 207-210.

birbirleriyle münasebetlerini geliştirmeye ve zorluklara beraber göğüs germeye imkân tanımaktadır. Bu durum fertlerin, mücadele ve davetin sıkıntılarını rahatlığa tercih edip etmediği noktasında kendini tanımasına zemin hazırlar. Bu hareketin “mürşid”i kabul edilen Bennâ’nın bu nizamı, Hz. Peygamber döneminde dâvetin gizli yürütüldüğü Erkam b. Ebü’l-Erkam’ın evine benzer bir şekilde düşündüğü ifade edilir. O, her bölge sorumlusunun içinde olmasını tasarladığı “ketîbe” isimli oluşumun kırk kişiden¹⁰⁸ oluşması gerektiğini belirtir. Bu oluşumun başında bulunan kişiye “mürşid” ismi verilir.¹⁰⁹

Ketîbe, özellikle ileride davetçi olması umulan gençlerden müteşekkil bir oluşumdur. Bu oluşuma üye olacak kişilerin on sekiz yaşından küçük ve kırk yaşından büyük olmaması gerekir. Bu oluşuma ancak üyelerin hepsinin referans olduğu kişiler kabul edilir. Haftada bir toplanan bu oluşum, bir geceyi beraber geçirir. Gece boyu ilmî müzakereler ve bazı kitaplardan dersler yapılır. Toplu şekilde teheccüd ve diğer bazı nafile ibadetlerin yapıldığı bu gecede ayrıca mârifet, vefa, tefekkür, murakabe, ihlâs ve iman virdleri okunur. Bu oluşumun en önemli hedefleri ilmî bir şahsiyet kazandırma, ibadet ve zikirle kalpleri tezkiye ve kişinin hem diğer üyelerle hem de Allah ile olan rabitasını sağlamlaştırmaktır.¹¹⁰

Sonuç

Hasan el-Bennâ’nın hem âlim hem entelektüel hem de zamanla Ortadoğu’daki bazı ülkelerin idaresinde söz sahibi olacak derecede siyasal nüfuz elde etmiş dinî bir hareketin lideri olarak, yirminci yüzyılın en önemli şahsiyetlerinden biri olduğu söylenebilir. Daha çok Cemaleddin Efgânî ve onun çizgisinde olan Muhammed Abduh ve Rerşid Rıza gibi selefi bir anlayışa sahip olduğu söylene de içinde yetişip büyüdüğü sûfi çevrenin onun düşüncelerine yön verdiği rahatlıkla görülmüştür.

el-Bennâ, Şâzeliyye tarikatına mensup olmasının yanında hayatının sonuna kadar bu tarikatın edeplerine bağlı kalmıştır. Onun tasavvuf adı altında ortaya konan bazı görüşlerin İslam’la bağdaşmadığı noktasındaki

108 Başka bir eserde “ketîbe”nin en az on, en fazla kırk kişiden oluştuğu yazmaktadır. bk. el-Bennâ, *Mecmû’atü’r-resâil*, 262.

109 Abdülhalim Mahmûd, *Vesâilü’t-terbiye*, 220-221.

110 Abdülhalim Mahmûd, *Vesâilü’t-terbiye*, 222-237.

tenkitleri, muhaliflik değil şeriat-hakikat dengesini sağlıklı bir düzleme oturtmaya yönelik ikazlar olarak görmek mümkündür. Zira risâlelerinde, dergilerdeki yazılarında ve bazı konferanslarında el-Bennâ'nın, şatah konusu hariç toplu zikir, râbita, tevessül, keramet, zâhir-bâtın ilişkisi, dinin şeriat-tarikat-hakikat boyutu gibi dinin ihtilaflı bazı meselelerinde Gazzâlî, Abdulvahâb Şa'rânî, Ahmed Zerrûk gibi büyük sûfîlerin sözlerini referans alarak onların görüşlerine yakın düşünceler ortaya koymuştur. Tasavvufun konusu ve mahiyetine dair Mâruf el-Kerhî, İbrahim b. Edhem, Serî es-Sekatî ve Cüneyd el-Bağdâdî gibi ilk dönem sûfîlerinin sözlerini naklederek onu, hakikat ilmi olarak kabul etmiştir. O, tarikatların en önemli esası kabul edilen virdlerini hayatının sonuna kadar aktsatmamış ve tâbilerine de bunu şiddetle tavsiye etmiştir. Ayrıca o, İslâm dünyasında en çok tartışılan ve aynı zamanda nazârî tasavvufun öncüsü olarak kabul edilen İbnü'l-Arabî'yi insafli muhakkiklerden saymış ve ondan nakillerde bulunmuştur.

el-Bennâ'nın kurucusu olduğu ve dünyanın neredeyse her bölgesinde örgütlenen İhvân-ı Müslimîn'in kuruluş amacı ve ilk dönem faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda bir davet ve irşad hareketi olduğu söylenebilir. Teşekkül ettirdikleri yapılar, bunların işleyişi ve ideal bir İslâm toplumu meydana getirme gayretleri, sûfîlerin amaç, hizmet ve pratikleriyle örtüşmektedir. Ancak zamanla dünyada cereyan eden sosyal-siyasî ve kültürel gelişmelerin onları bahsettiğimiz çerçeveden nasıl ve ne kadar uzaklaştırdığı başka bir araştırma konusudur.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest: : Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek/ Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Abdülkâdir, İ. *Hakâik 'ani'l-tasavvuf*. By: y.y., ts.
- Abdülhalim Mahmûd, Alî. *Vesâilü't-terbiye 'inde'l-İhvâni'l-Müslimîn*. Mensûre: Dârü'l-Vefa li't-Tibâ'eti ve'n-Neşr, 1993.
- Bennâ, Hasan. *Müzekkirâtü'd-da'veti ve'd-dâ'iyeti*. Kuveyt: Mektebetü Âfâk, 2012.
- Bennâ, Hasan. *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*. çev. Ayetullah Güneş - Cuma Karan. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2017.
- Bennâ, Hasan. *Mecmû'atu'r-resâil*. Beyrut: el-Müessesetü'l-İslâmiyye, 2004.
- Bennâ, Hasan. *Mecmû'atü resâil'l-İmâm el-Bennâ*. İstanbul: Dârü'n-Nidâ, 2014.
- Bennâ, Hasan. *Nazarât fî't-terbiyeti ve's-sülûk*. haz. İsam Telfime. Kâhire: Dârü't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmiyye, 1426/2005.
- Bennâ, Hasan. *Risâleler*. çev. Mehmet Akbaş vd. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fi. *Câmi'u'l-Müsnedi's-Sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsir. Beyrut: Bâbu Tavki'n-Necât, 1422.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Cündî, Enver. *Hasan el-Bennâ: ed-dâ'iyetü'l-imâm ve'l-müceddidü's-şehîd*. Dımeşk: Dârü'l-Kalem, 2000.
- Ensârî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Minhetü'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.
- Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Ganîm, İbrâhim el-Beyyûmî. "Hasan el-Bennâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/307-310. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1432/2011.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nisâbüri. *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Hâşim, Hüseyin Abdülmecid - Hâşim, Ahmed Ömer. *el-Muhaddisün fî Mısır ve'l-Ezher*. Kahire: Dârü Garîb li't-Tibâ'e, ts.
- Hâzîmî, İbrahim b. Abdullâh. *Mevsû'ati a'lâmi'l-karni'r-râbi' 'aşar ve'l-hâmis 'aşar*. Riyad: Dârü's-Şerîf li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1419.
- Hindî, Alâuddîn b. Hüsâmiddîn b. Kâdhân el Müttakî. *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. thk. Bekrî Hayyânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dârü Sâdır, 1993.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- İbnü's-Sünnî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî. *'Amelü'l-yevmi ve'l-leyl*. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1418/1998.
- Kardâvî, Yusuf. *et-Terbiyetü'l-İslâmiyyetü ve medresetü Hasan el-Bennâ*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 3. Basım, 1992.

- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- Mitchell, Richard. *İdeolocıyyetü cemâ'atu İhvânî'l-Müslimîn*. çev. Mînâ Enîs - Abdusselâm Rıdvân. Kahire: Mektebetü Medbûlâ, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nedvî, Ebu'l-Hasan Ali. *et-Tefşîrû's-siyâsi li'l-İslâm*. Mısır: Dârü'l-Âfâkî'l-Ğad, 2010.
- Sadeddin, Adnan. *el-İhvânü'l-Müslimûn fî Suriye zikriyyât ve müzekkirât*. 5 Cilt. Amman: Daru 'Ammâr, 2006.
- Semân, Muhammed Abdullah. *Hasan el-Bennâ: er-racülü ve'l-fıkr*. Kahire: Dârü'l-İ'tisâm, 1978.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin. *el-Arba'üne fi't-tasavvuf*. Haydarâbâd: Matba'atü Meclisi Dâirati'l-Osmâniyye, 1981.
- Sühreverdî, Şehâbüddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed. *'Avarifü'l-me'ârif*. haz. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. *ed-Dürri'n-nedîd fî ihlâsi kelimetü't-tevhîd*. Riyad: Dârü'bni Huzeyme, 1414.
- Vasfî, Alî b. es-Seyyid. *el-İhvânü'l-Müslimûn men hum? Ve mâzâ yuridûn?!*. Kahire: Dârü'l-Furkân, 2012.
- Yusuf, Ahmed. *el-Fikri'n-nahdavi fî resâili'l-İmâmi'l-Bennâ*. İstanbul: er-Râyetü li'l-Bühûs ve'd-Dirâsât, 2020.
- Zerrûk, Ahmed. *Kavâ'idü't-tasavvuf*. Dımeşk: Dârü'l-Beyrûtî, 1424/2004.
- Zeydân, Abdülkerîm. *eş-Şerhü'l-İrâkî li'l-usûli'l-işrîn*. Irak: Müessesetü'r-Râidi'l-İlmiyye, ts.
- Ziriklî, Hayrettin. *el-A'lâm*. Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

